

МИГРАЦИОН ЖАРАЁНЛАРНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛ АСОСЛАРИ: ЯҚИН ШАРҚ АРАБ ДАВЛАТЛАРИ МИСОЛИДА

Мадаминова Дурдона Искандаровна

Шарқ мамлакатлари сиёсати ва халқаро муносабатлар
кафедраси доценти, с.ф.н.

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Яқин Шарқ минтақасидаги миграцион жараёнларнинг кечиши, уларнинг сабаб ва оқибатлари ҳамда муаммонинг ечими юзасидан минтақа давлатлари ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантириши истқболлари, бу борада халқаро ва минтақавий ташкилотларнинг тутган ўрни юзасидан таҳлил ўтказилган.

Калит сўзлар: миграция, хавфсизлик, иқтисодий миграция, энергетика омили, демографик динамика, гуманитар инқироз, иқтисодиёт тармоқлари, иқлим миграцияси, табиий омиллар, трансмиллий хусусиятлар, халқаро ва минтақавий ташкилотлар, иммиграция, эмиграция, ремиграция, репатриация.

АННОТАЦИЯ

В данной статье проведен анализ миграционных процессов на ближневосточном регионе, их причины и последствия, а также перспективы развития сотрудничества между странами региона, дана оценка роли международных и региональных организаций по урегулированию данного процесса.

Ключевые слова: миграция, безопасность, экономическая миграция, энергетический фактор, демографическая динамика, гуманитарный кризис, отрасли экономики, климатическая миграция, природные факторы, транснациональные особенности, международные и региональные организации, иммиграция, эмиграция, ремиграция, репатриация.

ABSTRACT

This article analyzes migration processes in the Middle East region, their causes and consequences, prospects for developing cooperation between the countries of the region, and the role of international and regional organizations in this regard.

Key words: migration, security, economic migration, energy factor, demographic dynamics, humanitarian crisis, economic sectors, climate migration, natural factors, transnational characteristics, international and regional organizations, immigration, emigration, re-emigration, repatriation.

КИРИШ

Маълумки, 2018 йилда БМТнинг ташаббуси билан қабул қилинган “Хавфсиз, тартибли ва қонуний миграция ҳақида”ги глобал шартнома (ХМШ) [1], меҳнат муҳожирларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ глобал характердаги муҳим ҳужжатлардан бири ҳисобланади. Унга кўра, аъзо давлатлар томонларнинг манфаатларига мос тарзда, миграцияга оид мақсадларни амалга ошириш мажбуриятини олганлар.

2015 йилда БМТ томонидан 2030 йилга қадар Барқарор ривожланиш мақсадларига соғлиқни сақлаш, гендер тенглигини таъминлаш, шунингдек, хавфсиз, тартибли ва қонуний миграцияни йўлга қўйиш, бир сўз билан айтганда, халқаро муҳожирлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш орқали эришиш кўзда тутилган[2].

Адабиётлар таҳлили ва методлар: Мақола тайёрлаш жараёнида мавзуга доир араб, инглиз ва рус олимларининг илмий ишларига мурожаат қилинди.

Муҳокама: Бугунги кунда фаолиятининг асоси муҳожир ва қочоқларга кўмак беришдан иборат бўлган халқаро нодавлат ташкилотлар бир қатор қийинчиликлар гирдобида қолгани боис, мигрантларга кўмак бериш жараёни тобора мураккаб тус олмоқда. Мавжуд вазият муҳожирларга хизмат кўрсатиш имконини чеклабгина қолмай, балки давлат тузилмалари ва бюджетга қўшимча масъулиятнинг юкланишига сабаб бўлмоқда. Натижада, давлатлар ва маҳаллий аҳоли орасида миграция, хусусан, қочоқлар муаммосига нисбатан салбий муносабатда бўлиш ҳолатлари кучаймоқда.

Ксенофобик кайфият замирида кечаётган мавжуд вазият, миграция муаммосининг долзарблигини тўлақонли англаш имконини чеклаш билан бир қаторда, кўплаб ижтимоий-иқтисодий ва демографик муаммоларга қарши кураш механизмларини ишлаб чиқиш имконини берувчи миграция сиёсати самарадорлигининг пасайишига сабаб бўлмоқда.

Қашшоқлик ва ижтимоий тенгсизлик, туғилиш ва касалликлар, жиноятчилик ва инсон ҳуқуқларининг поймол этилиши, айирмачилик ва коррупция каби муаммолар миграцион оқимлар билан боғлиқ ҳолда, қабул қилувчи ва юборувчи давлатларда кузатиловчи ижтимоий муаммоларнинг тўлақонли мажмуини ташкил этмайди.

Қабул қилувчи давлатлар томонидан меҳнат муҳожирларининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишда, ХМТнинг “Меҳнат мигрантлари ва уларнинг оила аъзолари ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Конвенциясини ратификация қилиш, “Хавфсиз, тартибли ва қонуний миграция тўғрисида”ги

глобал шартномани амалга татбиқ этиш ҳамда БМТнинг барқарор ривожланиш мақсадларига эришиш талаб этилади.

Яқин Шарқ араб давлатларининг миграция муаммосини ҳал этиш борасидаги сиёсатини таҳлил қилган ҳолда, унинг икки ва кўп томонлама форматга эга эканлигини кўришимиз мумкин.

Форс Кўрфази Араб давлатлари ҳамкорлик кенгаши. ФКАДХК фаолияти, Яқин Шарқ араб давлатларининг миграция сиёсатини тартибга солиш борасидаги кўптомонлама форматга мисол бўла олади. Шунга кўра, минтақадаги миграцион оқимларнинг катта қисмини қабул қилувчи бадавлат араб давлатларини ўзида бирлаштирган мазкур бирлашма, мавжуд муаммони манфаатдор томонлар билан биргаликда ҳал этишни мақсад қилган.

Маълумки, меҳнат миграцияси ФКАДХКга аъзо давлатларнинг (Саудия Арабистони, БАА, Қатар, Ўмон, Баҳрайн ва Қувайт) иқтисодий равнақи учун кўп қиррали ва муҳим аҳамиятга эга. Шу билан бирга, ҳар бир давлатнинг индивидуал ривожланиш хусусиятлари, мавжуд муаммолар ҳамда минтақанинг ривожланиш тенденциялари ва истикболларини ҳисобга олган ҳолда, меҳнат бозорини янада ислоҳ қилиш долзарб саналади.

Сўнгги ўн йилликларда ФКАДХК аъзо давлатларни ўзида бирлаштирган, алоҳида вазнга эга бўлган кенгаш вазифасини ўтаб келмоқда. САПнинг марҳум қироли Фаҳд Ибн Абдулазиз ФКАДХК ҳақида фикр юритиб, “Мазкур Кенгаш интеграцион ҳамкорлик намунасига айланган ҳолда, АДЛга аъзо давлатлар ўртасидаги муносабатларни мустаҳкамлаши ҳамда ташқи таҳдидларга қарши курашда қалқон вазифасини ўташи лозим”, дея таъкидлаган[3]. Бугунги кунда Араб монархияларининг ФКАДХК доирасидаги ҳамкорлигининг асосий йўналиши, аъзо давлатлар мудрофаа қобилиятини мустаҳкамлаш, умумий мудрофаа инфратузилмасини шакллантириш ҳамда бу борада глобал миқёсда ягона ташқи сиёсат юритиш йўли билан минтақавий хавфсизликни таъминлашга қаратилган. 1994 йилда ФКАДХК саммити доирасида аъзо давлатлар томонидан илк бор “зўравонликнинг ҳар қандай кўринишларини инкор этиш ва бағрикенгликни тарғиб этишга асосланган исломнинг ҳақиқий қадрият ва тамойилларини талқин қилиш” бўйича ягона ёндашувнинг расман ишлаб чиқилганлиги, юқоридаги фикримизни тасдиқлайди [4].

XX асрда Арабистон ярим оролининг барча монархиялари, миллий даромад ва аҳоли турмуш даражасига кўра, мисли кўрилмаган миқёсдаги юқори ўсиш суръатларига эришдилар. Бунга ягона саноат тармоғи, яъни углеводородларни ишлаб чиқариш ва экспорт қилиш орқали эришилган бўлиб, шу йўл билан улар ривожланаётган давлатлар қаторига кўшилишда давом

этдилар. Ушбу давлатлардаги нефть конлари ўзлаштирила бошлагач, хорижлик ишчи ва мутахассисларни миллий иқтисодиётга жадал тарзда жалб қилиш ишлари бошланди. Бунинг натижасида 1970-2000 йиллар оралиғида, яъни жаҳон бозорида энергия ресурсларининг нархи юқори кўрсаткичга эга бўлган даврда минтақага бўлган миграцион оқимлар сафи кенгайди. Аммо, мазкур жараён минтақа давлатлари учун нафақат ижобий, балки салбий оқибатларни ҳам келтириб чиқарди. Ўтказилган таҳлиллар, сўнгги йилларда ФКАДХКга аъзо давлатларда мавжуд ҳолат тобора салбий тус олганини кўрсатмоқда. Бу эса, ўз навбатида миллий меҳнат бозорларини ислоҳ қилиш заруратини келтириб чиқармоқда.

Таъкидлаш жоизки, ФКАДХКга аъзо давлатлар дунёдаги ягона рецепиент давлатлар эмас, аммо мазкур давлатларда меҳнат ресурсларини жалб қилишнинг ўзига хос ноёб тизими шаклланганлигини тан олмай иложи йўқ. Бугунги кунда, ФКАДХКга аъзо давлатлардаги меҳнат муҳожирларининг умумий сони, уларнинг оила аъзолари билан биргаликда 28 миллиондан ортиқ кишини ташкил этади. Бу эса, мазкур бирлашмага аъзо давлатлар аҳолисининг қарийб ярмини ташкил этади. Шу билан бирга, ҳар бир давлат миқёсидаги муҳожирларнинг улуши сезиларли даражада фарқланади. Шундай қилиб, БАА ва Қатарда бу кўрсаткич халқаро миқёсдаги энг юқори даражага етган бўлиб, 90% ни ташкил этади. Аммо, эътиборга молик жиҳати шундаки, минтақанинг барча давлатларидаги меҳнат муҳожирлари бирдек, иқтисодий ривожланиш ва ЯИМ ҳажмига сезиларли таъсир кўрсатади. Айрим давлатлардаги хусусий секторда банд бўлган ишчи кучининг 99 фоизини айнан муҳожирлар ташкил этади. Маҳаллий аҳоли давлатнинг иқтисодий ҳаётида деярли иштирок этмайди. Улар маъмурий бошқарув органлари ходимлари ёки мансабдор шахслар сифатида фаолият юритадилар. Мавжуд омил давлат тузилмаларидаги иш ўринлари сонининг сунъий равишда кўпайишига, ишбилармон доираларнинг эса, хорижлик мутахассисларга бўлган талабининг янада ортишига сабаб бўлди. Дарҳақиқат, хорижлик мутахассислар муҳим аҳамиятга молик бўлган давлат органлари фаолиятида ҳам иштирок этадилар. Масалан, сўнгги ўн йилликларда БАА миллий разведка хизматлари тизимини янада такомиллаштириш мақсадида мисрлик зобитлар хизматидан кенг фойдаланилган. Айни пайтда, хорижлик мутахассисларни саноат, инфратузилмани ривожлантириш, хизмат кўрсатиш каби соҳаларга жалб қилмай туриб, давлат равнақини таъминлаш билан боғлиқ бўлган юқори марраларга эришиб бўлмайди. Шу билан бирга, ушбу жараён ФКАДХКга аъзо бўлган барча давлатлар миллий хавфсизлиги учун таҳдиддир.

Давлатларнинг миллий бойлиги бўлган энергия ресурсларини экспорт қилиш ҳисобидан, яъни меҳнат унумдорлиги билан боғлиқ бўлмаган ҳолда, даромад олиш ҳамда меҳнат бозоридаги тақчилликни хорижлик ишчи кучи ва мутахассислар ҳисобидан қаноатлантириш имконининг мавжудлиги, маҳаллий аҳоли орасида меҳнатсеварлик иштиёқининг пасайишига сабаб бўлди. Натижада араб монархиялари фуқаролари орасида мавжуд касбларда меҳнат қилишдан у қадар қониқиш ҳосил қилмаслик ҳисси шаклланди. Юқоридагилардан келиб чиқиб, маҳаллий аҳолининг меҳнат бозоридаги бегоналашуви билан боғлиқ мавжуд ҳолатни миллий фожиа сифатида баҳолаш мумкин. Бу эса, ўз навбатида аҳоли орасида кадрлар тайёрлаш сиёсатини юритиш ҳамда ёшларни миллий кадриятлар руҳида тарбиялаш заруратини келтириб чиқарди.

Маълумки, Европа Иттифоқининг айрим давлатларида демографик ўсиш суръатлари хусусиятидан келиб чиқиб, меҳнатга лаёқатли бўлган аҳоли қатламининг тақчиллиги кузатилган. Аммо, Қатар ва БАА каби давлатлар мисолида бунинг аксини кўриш мумкин. Зеро, ФКАДХКга аъзо давлатларда демографик ўсиш суръатлари юқори бўлиб, меҳнатга лаёқатли фаол аҳоли қатламининг ўсиш тенденцияси мавжуд. Шундай бўлсада, иқтисодиётнинг реал секторида улардан меҳнат ресурси сифатида фойдаланиш тобора имконсиз бўлиб бормоқда. Буларнинг бари, сўнгги йилларда ФКАДХКга аъзо давлатларда ишсизлик даражасининг ошишига сабаб бўлмоқда. Шу билан бирга, Саудия Арабистони, Ўмон, Баҳрайн ва Кувайт каби давлатларда фуқаролар орасида иш ўринларининг етишмаслиги билан боғлиқ бўлган норозилик кайфияти юзага келмоқда. Бунинг ортида 2010-йилларда ҳукуматга қарши намоёнликлар ҳам кузатилган. Юқоридагилар билан бир қаторда, маҳаллий аҳоли ва муҳожирлар ўртасидаги муносабатлар миллатчилик кайфиятининг авж олиши, мигрантларга нисбатан меҳнат бозорини ўзлаштириш билан боғлиқ айбловларнинг қўйилиши, адолатсиз рақобат муҳити, муҳожирлар иштирокидаги жиноятчиликнинг авж олиши ва миграцияга оид сиёсатга нисбатан танқидий руҳнинг шаклланиши кабилар замирида тобора кескинлашмоқда. БАА ва Қатарда, ишсизлар сони ортганига қарамай, аҳоли даромадининг юқорилиги сабабли оммавий тартибсизликлар рўй бермади. Бироқ, келгусида мавжуд ҳолат давлатнинг иқтисодий равнақи ва сиёсий барқарорлигига раҳна солиши табиий.

Яқин Шарқ минтақаси давлатларида миграцион вазият билан боғлиқ ҳолда кузатилган муҳим хусусиятлардан яна бири, хорижлик ишчи ва мутахассисларнинг мақоми билан боғлиқ. Маҳаллий фуқаролар билан бир

қаторда, тенг ҳуқуқларга эга бўлиш ҳамда фуқароликни қўлга киртиш имкони мавжуд бўлган Европа Иттифоқи давлатларидан фарқли ўлароқ, Араб монархияларида бу борадаги вазият сезиларли даражада фарқ қилади. Масалан, хорижликлар учун ФКАДХКга аъзо давлатларнинг фуқаролиги истисно тариқасидагина, олий сиёсий раҳбариятнинг қарори асосида берилади. Бу борада истисно тариқасида сўнгги бир неча йил ичида Баҳрайнда юритилган сиёсатни мисол қилиб келтиришимиз мумкин. Маълумки, сўнгги йилларда Баҳрайн томонидан бошқа араб давлатларининг 100 мингдан ортиқ аҳолисига фуқаролик бериш амалиёти қўлланиб келмоқда. Аммо, мазкур ҳолат муайян сиёсий сабабларга кўра вақтинча қўлланилган чоралардан биридир. Айни шу боисдан, инглиз тилидаги манбаларда ФКАДХКга аъзо давлатлардаги хорижлик ишчилар ҳақида сўз борганда, кўп ҳолларда “мигрантлар” сўзи ўрнида “экспатлар[5]” атамасидан кенг фойдаланилади. Зеро, мазкур атама орқали вақтинчалик асосда ташриф буюрувчилар ҳақида сўз юритилади.

Сўнгги йилларда кўплаб араб монархияларида қуллар меҳнатидан фойдаланиш, инсон ҳуқуқларининг поймол этилиши ҳамда меҳнат муҳожирларининг эксплуатацияси билан боғлиқ муаммолар, Яқин Шарқ минтақасидаги миграция сиёсатининг оғриқли жиҳатларидан бири бўлиб қолмоқда. Гарчанд, реципиент давлатларнинг барчасида бу каби муаммолар кузатилиши табиий ҳол бўлса-да, ФКАДХКга аъзо давлатлардаги мавжуд вазият инсон ҳуқуқлари ташкилотлари томонидан жиддий танқид остига олинмоқда. Арабистон ярим ороли давлатларида меҳнат муҳожирларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизимини ислоҳ қилишда ҳам айнан ташқи кучларнинг танқидий қарашлари сабаб бўлган. Зеро, Европа Иттифоқида ташриф буюрувчи муҳожирларга ғамхўрлик кўрсатиш миграция сиёсатининг муҳим ва ажралмас қисми ҳисобланади. Арабистон ярим ороли давлатларида эса, сўнгги йилларда миграцион вазиятни тартибга солиш ва меҳнат шароитларини яхшилашга уринишлар, асосан, қонун ҳужжатларини қабул қилиш ва назорат органларини ташкил этиш йўли билан амалга оширилди. Аммо, ҳанузгача мазкур давлатлардаги вазиятни қониқарли деб бўлмайти.

Бундан ташқари, ФКАДХКга аъзо давлатлар БМТнинг 1951 йилдаги “Қочоқлар мақоми тўғрисидаги” Конвенциясига қўшилмаган. Бугунги кунда Форс кўрфази давлатларининг Яқин Шарқ минтақасидаги миграцион вазиятни барқарорлаштириш борасидаги сиёсати, аввало ички кўчирилганлар ва қочоқларга инсонпарварлик ёрдамини кўрсатишга қаратилган бўлиб, бунда муҳожирларни ўз ҳудудида қабул қилиш кўзда тутилмаган. Шундай қилиб, Ғарб давлатлари, БМТ ва бир қатор инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан

шуғулланувчи халқаро ташкилотларнинг танкидий рухтаги қарашларига қарамай, Арабистон ярим оролидаги монархиялар Яман ва Сурия фуқароларини ўз худудларида нафақат қочоқ, балки меҳнат муҳожирлари сифатида жойлаштириш истагини билдирмадилар. Эътиборга молик жиҳати шундаки, ягона тил ва маданиятга эга бўлган араб давлатлари фуқаролари, Форс кўрфази араб давлатларига интилаётган хорижлик фуқаролар орасида устувор аҳамият касб этмайдилар. Буни, қабул қилувчи давлат раҳбарларининг араб диаспораларидан фойдаланган ҳолда, ички сиёсий вазиятни издан чиқаришга бўлган уринишлардан хавфсираш ҳисси билан боғлаш мумкин. Яқин келажакда мавжуд тенденциянинг ўзгариши ҳам эҳтимолдан йироқ.

ФКАДХКга аъзо давлатлар донор давлатлар учун муҳим даромад манбаи ҳисобланади. Зеро, меҳнат муҳожирлари ўз даромадларининг катта қисмини ўз ватанларига жўнатадилар. Бунда, иқтисодиётга қайтмайдиган пул массасининг чиқиб кетиш ҳажми жуда юқори бўлиб, 2017 йил ҳолатига кўра келтирилган рақамлар юқоридаги фикримизни тасдиқлайди: Баҳрайнда ЯИМнинг 6,6 фоиз, Қувайтда ЯИМнинг 8,8 фоиз, Ўмонда ЯИМнинг 11,7 фоиз, Қатарда ЯИМнинг 5,6 фоиз, Саудия Арабистонида ЯИМнинг 4,7 фоиз, БААда ЯИМнинг 4,6 фоиз. Ушбу кўрсаткични бошқа давлатлар билан қиёслаганда, унинг нечоғли юқори эканини англаш мумкин. Жумладан, кўпсонли муҳожирларни қабул қилувчи Франция ва Германия каби Европа давлатларида мазкур кўрсаткич ЯИМнинг 1 фоиздан ошмайди. Мавжуд ҳолат, ФКАДХКга аъзо давлатлардаги хорижликларнинг нафақат юқори улушга эга эканлиги, балки миграция сиёсатининг ўзига хос хусусиятлари билан ҳам характерланади. Маълумки, кўплаб муҳожирлар ўз оила аъзолари билан биргаликда яшаш имконига эга бўлмай, уларнинг кўплаб соҳалардаги ҳуқуқлари чекланган. Европа Иттифоқидаги муҳожирлардан фарқли ўлароқ, улар кўчмас мулк сотиб олиш ёки тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш имконига эга эмаслар. Шу боисдан, уларнинг жамиятга интеграциялашуви қийин кечмоқда. Меҳнат муҳожирлари мавқеининг чекланганлиги, бир томондан, уларнинг ижтимоий ҳимояга муҳтожлигини қисқартиради, бошқа томондан эса, уларга катта миқдордаги даромадларини давлат худудидан ташқарига олиб чиқиб кетиш имконини беради. Бу эса, ўз навбатида қабул қилувчи давлатлар миллий валютасининг барқарорлигига салбий таъсир кўрсатиб, (айниқса, пул ўтказмаларининг бошқа валюталарга конвертациясини ҳисобга олган ҳолда), уларнинг пул-кредит сиёсатини мураккаблаштиради. Зеро, сўнгги пайтларда мажбурий тўловлардан қочиш мақсадида пул ўтказмаларининг кулранг схемалари, жумладан, “ҳавала” [6] тизимидан фойдаланиш ҳолатлари кенг

тарқалган. Бунда пул маблағлари, олтин ва қимматбаҳо тошлар кўринишидаги моддий бойликлар, бир давлатдан иккинчисига молиявий хужжатларни илова қилмаган ҳолда ўтказилади. Бу эса, давлат иқтисодиётига жиддий таъсир кўрсатади.

Бугунги кунда, ФКАДХКга аъзо давлатларда олиб борилаётган бир қатор чора-тадбирлар ҳукумат аъзолари томонидан бунинг салбий оқибатлари тўлақонли англаб етилаётганидан далолат беради. Буни пул ўтказмалари устидан назоратнинг кучайтирилиши, ишчилар ҳуқуқларини ошириш борасидаги ташаббусларнинг илгари сурилиши, оила аъзоларини кўчириб ўтказиш жараёнининг соддалаштирилиши, иш берувчи томонидан ходимларни ижтимоий ҳимоялаш масаласига эътибор қаратилиши ҳамда кўчмас мулкка бўлган эгалик ҳуқуқининг шакллантирилиши билан боғлиқ давлат сиёсати мисолида кўриш мумкин. Яқин Шарқ минтақасининг бадавлат давлатларидан юборилувчи пул ўтказмалари ҳисобидан ўз иқтисодий барқарорлигини таъминлайдиган давлатлар кўпчиликини ташкил этади. Бугунги кунда, ўз муҳожирларининг нақд пул ўтказмаларидан кўп жихатдан манфаатдор бўлган давлатлар сирасига Ҳиндистон, Покистон, Бангладеш, Миср ва Шри-Ланка каби давлатларни киритиш мумкин. Шунингдек, уларнинг сирасига маълум даражада манфаатдор бўлган Марокаш, Тунис, Ливан, Иордания, Непал ва Афғонистон каби давлатларни ҳам киритиш мумкин. Айти пайтда, донор давлатларга етказиб берилаётган пул ўтказмалари барқарор тарзда ҳаракатланишда давом этмоқда. Мавжуд ҳолатнинг сақланиб туриши, аввало ФКАДХКга аъзо давлатлардаги иқтисодий вазиятга боғлиқ бўлиб, бу аввало нефтнинг жаҳон бозоридаги нархи билан белгиланади. Таъкидлаш жоизки, сўнгги йилларда минтақанинг айрим давлатларида кузатилган беқарор сиёсий вазият (масалан, 2011-2013 йиллардаги Мисрдаги сиёсий тўнтаришлар), шунингдек, мазкур давлатларнинг миграция сиёсати мазкур жараёнга сезиларли таъсир кўрсатмади.

Юқорида биз сўнгги ўн йилликларда Яқин Шарқнинг бадавлат давлатлари меҳнат бозорини тартибга солиш ишлари сусти бўлгани хусусида сўз юритдик. Маълумки, 1990-йилларга қадар хорижликлардан иборат штат бирликлари ҳақида статистик маълумотлар юритилмаган. 1980-йилларнинг охирида Уммон биринчилардан бўлиб, меҳнат бозорини тартибга солишга қаратилган ислохотларни бошлаб юборган. Кейинги йилларда эса, минтақанинг бошқа давлатлари ундан ўрнак олган ҳолда, бир қатор таъсирчан чораларни қўллаш устида бош қотира бошлаганлар.

Сўнгги йилларда ФКАДХКга аъзо барча давлатлар ҳукуматлари меҳнат муҳожирларига бўлган қарамликни бартараф қилиш муаммосининг

долзарблигини ва меҳнат бозорини тартибга солиш заруратини ҳисобга олган ҳолда, янада фаол сиёсат олиб бормоқдалар. Меҳнат бозорини ислоҳ қилиш, айниқса, маҳаллий аҳолининг бу борадаги иштирокини таъминлаш, ҳар бир давлат иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромад манбаига кўра, дунёнинг етакчи давлатларидан бири ҳисобланган Қатар қонунчилигида “Қатарлаштириш” дастури муҳим ўрин эгаллайди. Мазкур дастур асосида давлат идоралари ва йирик компаниялар фаолиятида асосий эътибор, миллий кадрлар тайёрлаш сиёсати ва бандликни рағбатлантириш масалаларига қаратилиши лозимлиги мустаҳкамлаб қўйилган.

ФКАДХКга аъзо давлатларда кенг тарқалган чора-тадбирлар сирасига мажбурий квоталар, тўлов ва имтиёзлар тизимини жорий қилиш, таълимни ислоҳ қилишга сармоя ажратиш, миллий кадрлар малакасини ошириш ҳамда давлат томонидан меҳнатга ҳақ тўлаш тизимини тартибга солиш орқали маҳаллий аҳоли бандлигини рағбатлантиришга алоҳида эътибор қаратилади. Мажбурий тўловлар ўз мақоми бўйича солиқ тушумларига ўхшайди, аммо уларнинг ҳажми ҚҚС билан боғлиқ ҳолда белгиланмайди. Бунда ҳукумат вакилларининг мақсади, мажбурий тўловлар ҳажмини ошириш йўли билан, бизнесга босим ўтказиш ва шу орқали маҳаллий мутахассислар бандлигини таъминлаш ва бюджет тушумлари ҳажмини оширишга эришишдан иборат. Шу боисдан, сўнгги йилларда Саудия Арабистони, Баҳрайн ва Ўмон каби давлатлардаги бошқарув органлари меҳнат муносабатларига оид сиёсати тадбиркорлик фаолиятига тўсқинлик қилгани борасидаги норозилик ҳолатлари тез-тез кўзга ташланади.

Шу билан бирга, миграцион вазиятни барқарорлаштиришга қаратилган саъй-ҳаракатлар ва таъсир чоралари у ёки бу давлатнинг ўзига хос хусусиятларига боғлиқ ҳолда амалга оширилади. Масалан, Қатар ёки БААдаги демографик ўсиш суръатлари меҳнат бозорини тартибга солишга қаратилган кўплаб ўзгаришларни амалга ошириш имконини берди. Саудия Арабистони ва Уммонда эса маҳаллий аҳолидан иборат ишчи кучига бўлган талабнинг ўрнини меҳнат муҳожирларининг 10% ҳисобидан қоплаш мумкин.

Бироқ, мавжуд ислохотлар натижасида минтақанинг барча давлатларида бирдек самарага эришилмади. Буни қарийб 30 йилдан буён “ўмонлаштириш” сиёсати юритиб келинаётган Ўмон давлати мисолида ҳам кўриш мумкин. Зеро, ҳукумат вакиллари томонидан илгари сурилган натижаларга эришилмади. Буни меҳнат муҳожирларига бўлган қарамликнинг янада кучайиши ҳамда маҳаллий аҳоли орасидаги ишсизлик даражасининг ошиши кабиларда кўришимиз

мумкин. ФКАДХҚга аъзо бўлган бошқа кўплаб давлатларда ҳам миллийлаштириш сиёсати орқали меҳнат бозорини тартибга солиш борасидаги уринишлар сезиларли натижа бермади. Буларнинг бари, реал иқтисодий рағбатларнинг мавжуд эмаслиги билан характерланади.

Масалан, 2000-2010-йилларда аҳоли орасида юзага келган миграцион вазият таъсирида норозилик кайфиятининг кескин тарзда кучайиши ҳамда уни ҳал қилиш билан боғлиқ муаммонинг жиддий тус олиши, Ғарбий Европа давлатларининг жиддий ташвишига сабаб бўлган эди. Ушбу муаммога ечим топиш мақсадида, сиёсий кучларни фаол жалб қилиш усулларида кенг фойдаланилган. Шундай бўлсада, миграцион вазият билан боғлиқ ҳолда юзага келган муаммоларнинг кўламига қарамай, сўнгги йиллар ичида муҳожирлар оқимининг камайиш тенденцияси кузатилмади. Мазкур давлатларнинг ҳуқуқ-тартибот органлари томонидан муҳожирларнинг миграция қонунчилиги талабларига риоя этилиши устидан назоратни кучайтириш ҳамда ноқонуний миграцияга қарши кураш чоралари қўлланилишига қарамай, бу борада кутилган натижага эришилмади. Аксинча, мазкур давлатларга ташриф буюрувчи муҳожирлар сони ўсишда давом этди. Буни давлатлар миқёсидаги меҳнат муҳожирлари кўринишидаги арзон ишчи кучига бўлган талабнинг, уларга нисбатан норозилик кайфиятининг шаклланиши ва бу борада маъмурий чоралар қўлланилишидан кўра, устувор аҳамият касб этиши билан белгиланади. Масалан, Шарқий Европа давлатларида меҳнат бозорини фуқароларнинг кайфиятига мос равишда ислоҳ қилиш орқали, давлатнинг иқтисодий равнақи учун манфаатли бўлган Яқин Шарқ ва Шимолий Африка давлатлари муҳожирларидан воз кечиб бўлмайди. Шу боисдан, яқин келажакда Европа давлатлари миграцион сиёсатини ислоҳ қилиш борасида муайян натижага эришиш имконсиз эканини тахмин қилиш мумкин.

Мавжуд тенденцияни Арабистон ярим ороли давлатлари мисолида ҳам кузатиш мумкин. Европа давлатларидан фарқли ўлароқ, мазкур давлатлардаги демографик вазият миграцион жараёнларга у қадар катта таъсир кўрсатмайди, аммо меҳнат самарадорлиги юқори бўлган, арзон ва малакали ишчи кучи ушбу давлатларнинг иқтисодий равнақида муҳим ўрин эгаллайди. Шу боисдан, давлатлар томонидан мазкур жараённи тартибга солиш борасидаги уринишлар, мавжуд тенденцияларни ўзгартириш имконини бермайди. Келгусида мавжуд вазиятнинг янада жиддий тус олиши шубҳасиз, аммо айтиш пайтга қадар унга қарши таъсирчан чоралар ишлаб чиқилмаган. ФКАДХҚга аъзо давлатлар миграцион сиёсатидаги ўзига хосликнинг сақланиб қолаётгани ҳамда унга ечим

топиш борасидаги жаҳон тажрибасининг тўла шаклланмаганлиги, мавжуд вазиятнинг янада жиддий тус олишига сабаб бўлмоқда.

Шунга кўра, биз яқин келажакда ФКАДХК давлатларида меҳнат муҳожирларига бўлган талабнинг сезиларли даражада сақланиб қолиши ҳамда уларнинг бандлигини таъминлаш ва пул ўтказмалари манбаи сифатидаги мавқеини сақлаб қолишда давом этиши борасидаги хулосага келишимиз мумкин. Гарчанд, меҳнат бозорини тартибга солишга доир давлат иштирокининг кенгайишига эришилсада, бу борадаги фаолият самарадорлиги хусусида сўз юритиш мушкул.

Араб давлатлари лигаси. АДЛ ҳақида сўз борар экан, ушбу ташкилотнинг ўзига хос жиҳати хусусида алоҳида тўхталиб ўтиш жоиз. 1945 йилда имзоланган шартнома мазмунидан келиб чиққан ҳолда, АДЛнинг фаолиятидан кўзланган мақсад “ташкилотга аъзо давлатлар ўртасидаги ҳамкорлик алоқаларини мустаҳкамлаш ва шу мақсадда давлатлар ўртасида ягона сиёсий йўналишни ишлаб чиқиш ҳамда араб давлатлари манфаатлари ва уларга дахлдор масалалар доирасида мазкур томонларнинг мустақиллиги ва суверенитетини ҳимоя қилиш”дан иборат. Ҳамкорлик доираси нафақат сиёсий, балки иқтисодиёт, молия, коммуникация, маданият, тиббиёт ва ижтимоий соҳадаги ҳамкорлик муносабатларини, шунингдек, фуқароликни белгилаш, паспорт ва визалар бериш ҳамда жинойтчиларни экстрадиция қилиш кабиларни ҳам ўз ичига олган.

Мазкур ташкилот фаолиятининг ўзига хос жиҳати, араб тилида сўзлашувчи 18 нафар давлат ва Фаластин мухторияти билан бир қаторда, Шарқий Африкада жойлашган (аҳолиси соф араблардан иборат бўлмаган) мусулмон давлатлари (Жибути, Сомали ва Комор ороллари)ни ҳам ўзида бирлаштира олгани билан белгиланади. Бир сўз билан айтганда, ташкилот минтақанинг энг бадавлат (Қатар, БАА, Қувайт, Саудия Арабистони, Уммон, Баҳрайн) ва қашшоқ давлатлари (Сомали, Комор ороллари, Мавритания, Яман, Судан, Жибути)ни ўзида бирлаштира олган ҳолда, Яқин Шарқ ва Африка давлатлари ўртасидаги муҳим боғловчи кўприк вазифасини ўтайди[7]. Тадқиқот иши доирасида ўрганилаётган миграцион жараёнларни тартибга солишда, ташкилот ва унга аъзо давлатларнинг миграцион сиёсатидаги уйғунлик муҳим аҳамият касб этади. Шунга кўра, АДЛга аъзо давлатларнинг бу борадаги сиёсати хусусиятларига алоҳида тўхталиб ўтамиз.

Араб давлатлари лигаси 2014 йилда ташкил этилган ҳамда 2015 йилдан ўз фаолиятини бошлаган миграция масалаларига бағишланган Араб давлатлари иштирокидаги минтақавий маслаҳатлашув жараёнининг бешинчи глобал

Йиғилишига мезбонлик қилган. Мазкур учрашув, сўнгги йилларда миграция масалаларига бағишланган, муҳим аҳамиятга молик бўлган минтақавий маслаҳатлашув жараёни ҳисобланади. АДЛ фаоллигида ташкил этилаётган бу каби тадбирлар, аввало миграцион жараёнлардан ижобий омил сифатида максимал тарзда фойдаланиш мақсадида, араб давлатларининг кенг қамровли ва интеграциялашган стратегиясини ишлаб чиқиш, манфаатдор томонлар иштирокида миграция масалаларига бағишланган минтақавий ва халқаро даражадаги музокараларни ташкил этиш ва шу йўл билан давлатларнинг бу борадаги ёндашувларини мустаҳкамлаш, шунингдек, юборувчи, қабул қилувчи ва транзит давлатлар ўртасидаги ҳамкорлик алоқаларининг янги саҳифаларини очишга қаратилган. АДЛнинг БРМ (Барқарор ривожланиш мақсадлари) мақсадлари билан ҳамоҳанг тарзда илгари сурилган миграцион жараёнларни тартибга солиш борасидаги ташаббуслари унинг дастурий ҳужжатларида ҳам ўз аксини топган. Бундан ташқари, Араб давлатлари иштирокидаги минтақавий маслаҳатлашув жараёни доирасида БРМ мақсадларини амалиётга татбиқ этиш мақсадида, давлатларнинг миграцион сиёсати билан боғлиқ фаолияти юзасидан ўзаро ахборот ва тажриба алмашинувини йўлга қўйиш ва мазкур жараённи тартибга солиш борасидаги амалий натижаларни қўлга киритиш кўзда тутилган.

АДЛ фаолияти доирасида миграцион жараёнларни тартибга солиш самарадорлигини ошириш мақсадида, миллий ва халқаро миқёсдаги ташаббусларни қуйидаги йўллар билан ўзаро мувофиқлаштириш режалаштирилган: миллий миқёсдаги қарашлар ва маълумотларни ўзаро анализ ва синтез қилиш ҳамда улардан глобал миқёсдаги жараёнларда асосий манба сифатида фойдаланиш; глобал мақсадларни араб давлатларининг миллий стратегияси, мавжуд меъёр ва стандартларига татбиқ этиш; ташкилотга аъзо давлатларни миграцион жараёнларни тартибга солишга қаратилган ҳамкорлик жараёнига сафарбар қилиш кабилар шулар жумласидандир.

Ташкилотнинг мунтазам равишда ташкил этиладиган йиллик йиғилишлари кун тартибида миграция билан боғлиқ БРМ мақсадларининг бажарилиши юзасидан ҳисоботларни қабул қилиш анъанаси йўлга қўйилган. Шу билан бир қаторда, Араб давлатлари иштирокидаги минтақавий маслаҳатлашув жараёнининг миграция билан боғлиқ мақсадларни амалга оширишда, БМТнинг Иқтисодий ва ижтимоий комиссияси ҳамда Халқаро миграция ташкилоти томонидан техник ёрдам кўрсатилади.

Умуман олганда, бугунги кунда Яқин Шарқ давлатларидаги миграцион жараёнлар билан боғлиқ бўлган асосий муаммолар сирасига қуйидагиларни

киритиш мумкин: қуролли низолар, экстремистик ҳаракатлар, қашшоқликнинг авж олиши, озиқ-овқат хавфсизлиги ва иқлим ўзгаришлари таъсиридаги кўчишлар ва мажбурий миграция; ноқонуний миграция ва аралаш миграцион оқимлар; одам савдоси ва мигрантлар контрабандаси кабилар шулар жумласидандир. Шу ўринда, мазкур жараёнларни тартибга солиш ва муаммоларга ечим топиш юзасидан ўз ечимини топаётган қуйидаги масалалар мавжудлигини ҳам таъкидлаш жоиз: “халқаро мигрант” атамасига доир ягона таърифнинг ишлаб чиқилмаганлиги; халқаро миграциянинг кўламини аниқлаш ва бу борадаги ишончли маълумотларни жамлаш жараёнининг ўз тақомилига етмаганлиги; маълумотлар алмашинувидаги шаффофликнинг мавжуд эмаслиги кабилар шулар жумласидандир.

Юқорида санаб ўтилган камчиликларни бартараф этишда, тадқиқотга оид ва таҳлилий материалларни ишлаб чиқишни тақомиллаштириш, аъзо давлатларга аҳолини рўйхатга олиш, маълумотларни тўплаш ва таҳлилий материалларни тайёрлаш юзасидан техник ёрдам кўрсатиш, уларнинг бу борадаги салоҳиятини ошириш, шунингдек, 2030 йилга мўлжалланган БРМнинг миграцияга оид мақсадларини амалга ошириш бўйича минтақавий маслаҳатлашув жараёнлари фаоллигини ошириш ҳамда қочоқлар ва ички кўчирилганларни қўллаб-қувватлаш мақсадида миллий миқёсда дастурлар ишлаб чиқиш ва статистик маълумотлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш мақсадга мувофиқдир[8].

Ислом ҳамкорлик ташкилоти. ИХТ кенг таъсир доирасига эга бўлган, нуфузли халқаро ҳукуматлараро ташкилотлардан бири бўлиб, у ислом оламининг халқаро ва минтақалараро аҳамиятга молик бўлган истиқболли ташаббусларини муваффақиятли тарзда илгари суриб келмоқда. ИХТ аъзо давлатлар ўртасидаги сиёсий, савдо-иқтисодий, транспорт-коммуникация ҳамда маданий-гуманитар соҳалардаги ҳамкорликни ривожлантиришда фаол иштирок этмоқда.

Айни пайтда, ИХТга аъзо давлатлар сони 57 нафарга етган бўлиб, у 1,5 миллиардга яқин аҳолини ўзида бирлаштира олган. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикаси ҳам 1996 йилнинг 2 октябридан мазкур ташкилотнинг тўлақонли аъзоси ҳисобланади. ИХТ фаолиятдан кўзланган мақсад, ислом цивилизацияси тараққиёти билан боғлиқ муаммолар ҳамда халқаро аҳамиятга молик бўлган долзарб муаммоларнинг ечими борасида аъзо давлатлар ўртасидаги ҳамкорликни йўлга қўйишдан иборат. Миграция муаммоси ҳам ташкилотнинг кун тартибида турган муҳим масалалардан бири

ҳисобланади. Сўнги йилларда ИХТ томонидан мазкур масаланинг ечими борасида кўплаб саъй-ҳаракатлар амалга ошириб келинмоқда.

Миграция муаммосини ҳал этишга доир амалга оширилган муҳим тадбирлардан бири сифатида, 2019 йилнинг 23-25 октябрь кунлари Туркиянинг Анқара шаҳрида ўтказилган ИХТ Статистика комиссиясининг 8-сессиясини келтиришимиз мумкин. Ушбу тадбирда ИХТга аъзо давлат вакиллари, шунингдек, Ислом тараққиёт банки гуруҳи, БМТ статистика департаменти, БМТнинг Ғарбий Осиё бўйича иқтисодий ва ижтимоий комиссияси, БМТнинг озик-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти (ФАО) ва Халқаро меҳнат ташкилоти кабилар иштирок этдилар. Мажлис кун тартибига аҳолини рўйхатга олишда электрон маълумотларни йиғиш технологияларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, қишлоқ хўжалигини рўйхатга олиш ишларини фаоллаштириш ҳамда халқаро меҳнат миграциясига оид миллий статистика тизимларини ривожлантириш каби масалалар қўйилган.

Сессия якунларига кўра, ИХТ статистика комиссиясининг 2030 йилга мўлжалланган янги стратегик ёндашувлари муҳокама этилиб, халқаро меҳнат миграцияси бўйича кўрсаткичларни ишлаб чиқиш, картографик ва йўлдошли маълумотлардан фойдаланиш, сканерлаш, маълумотлар базаларини ишга тушириш бўйича ҳамкорлик ўрнатиш ва тажриба алмашиш юзасидан келишувга эришилган[9].

Умумараб эркин савдо ҳудуди. 1981 йилда АДЛга аъзо давлатлар ўртасида минтақада эркин савдо ҳудудини шакллантириш ва эркинлаштириш мақсадида, араблараро савдони йўлга қўйиш ва ривожлантириш тўғрисидаги (Agreement to Facilitate and Develop InterArab Trade) битим тузилган. Шундан сўнг, 1997 йилнинг февраль ойида АДЛнинг Ижтимоий-иқтисодий Кенгаши томонидан 18 нафар араб давлатини ўзаро бирлаштирган Умумараб эркин савдо ҳудуди (Pan-Arab Free Trade Agreement, PAFТА)ни тузиш тўғрисидаги декларация қабул қилинган. Баъзи манбаларда у Буюк араб эркин савдо ҳудуди (GAFTA) номи билан ҳам юритилади. Айни пайтда, ташкилотга Баҳрайн, Миср, Ироқ, Иордания, Яман, Қатар, Қувайт, Ливан, Ливия, Марокаш, Ўмон, БАА, Фаластин мухторияти, Саудия Арабистони, Сурия, Судан ва Тунис каби давлатлар аъзо ҳисобланади. Россиялик иқтисодчи олим И.М. Батиршиннинг фикрича, эркин савдо ҳудудини яратиш зарурати, Форс кўрфази давлатлари ўртасидаги сиёсий ва иқтисодий соҳалардаги ҳамкорликнинг тўлақонли шаклланмаганлиги билан характерланади[10].

БМТ Ғарбий Осиё бўйича иқтисодий ва ижтимоий комиссияси. БМТнинг Иқтисодий ва ижтимоий Кенгаши резолюциясига мувофиқ, 1973 йилнинг 9

август куни БМТ Фарбий Осиё бўйича иқтисодий ва ижтимоий комиссияси (اللجنة الاقتصادية والاجتماعية لغربي آسيا) ташкил этилган бўлиб, у ўз ичига Баҳрайн, Миср, Ироқ, Иордания, Яман, Қатар, Қувайт, Ливан, Ливия, Мавритания, Марокаш, Ўмон, БАА, Фаластин, Саудия Арабистони, Сурия, Судан ва Тунис каби араб давлатларини қамраб олган. Ташкилот фаолиятидан кўзланган мақсад, минтақа давлатларининг ҳар томонлама иқтисодий ва ижтимоий равнақига кўмаклашиш, уларнинг ўзаро ва дунёнинг бошқа давлатлари билан иқтисодий алоқаларни мустаҳкамлаш, минтақадаги иқтисодий муаммолар, хусусан меҳнат миграцияси билан боғлиқ вазиятни ўрганиш, бу борада статистик маълумотларни тўплаш, баҳолаш ва тарқатиш кабилардан иборат.

Яқин Шарқ минтақаси давлатлари миграцион жараёнларни тартибга солишда Жазоир, Баҳрайн, Миср, Ироқ, Қатар, Қувайт, Ливия, БАА, Саудия Арабистони, Сурия ва Тунис каби давлатлар иштирокидаги Нефтни экспорт қилувчи араб давлатлари ташкилоти ([араб тилида منظمة الدول العربية المصدرة للنفط](#), инглиз тилида ОПЕКС) доирасида ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйганлар. Бундан ташқари, 1994 йилга келиб, ўн тўққиз араб давлатидан олтитаси Тарифлар ва савдо бўйича Бош келишуви (ГАТТ)га, 2017 йил маълумотларига кўра эса, 12 араб давлати Жаҳон савдо ташкилоти (World Trade Organization)га аъзо бўлган[11].

Жаҳон банки раҳбари Жим Ёнг Ким, Яқин Шарқдаги минтақавий интеграция жараёни ўзига хос мураккаб тарзда кечаётганини маълум қилган. Унинг фикрича, Европадаги интеграция жараёни давлатлар равнақига муҳим таъсир кўрсатиб, қашшоқлик ва тенгсизликни қисқартириб, савдо муносабатларини кенгайтириш имконини берган. Шу ўринда, жаҳон иқтисодиётидаги беқарорлик ва ноаниқликларнинг ривожланаётган давлатларга нисбатан таъсири юқори эканлигини ҳам таъкидланган[12]. Шунга кўра, Яқин Шарқ давлатлари миллий иқтисодиёти механизмларини қайта қуриш, араб Шарқининг икки томонлама муносабатларини диверсификация қилиш ва ривожлантириш йўли билан бу борада ижобий ўзгаришларга эришиш мумкин.

ХВЖ томонидан 2021 йилда берилган маълумотларга кўра, Баҳрайн ва Саудия Арабистони каби давлатлардаги ишсизлик даражаси пандемиядан аввалги даврга нисбатан анча юқори экани маълум бўлади. Пандемия шароитида кузатилган иш ўринларининг кескин қисқариши натижасида юзага келган ишсизлик даражасини қисқартириш учун узоқ вақт талаб этилиши табиий. Пандемия шароитида юзага келган вазият аҳолининг муайян қатламларига ўзига хос тарзда салбий таъсир кўрсатган. Бунда малакаси паст бўлган ишчилар, ёшлар ва меҳнат муҳожирлари кўпчиликни ташкил этади.

Маълумотларга кўра, 2020 йилда аёллар ва ёшлар ўртасидаги ишсизлик даражаси 6-10 фоизни ташкил этган. Бунда нафақат давлат сектори, балки хусусий сектордаги ишсизлик даражасининг ортгани ҳам кузатилган[13].

Юқорида тилга олинган ишсизлик ва ижтимоий тенгсизлик билан боғлиқ ҳолат Яқин Шарқ минтақасида беқарорликнинг авж олишига сабаб бўлмоқда. Гарчанд, аҳоли орасидаги норозилик кайфияти 2019 йилга нисбатан юқори бўлмасда, 2021 йилда нисбатан ўсиш кузатилган. Аммо, мавжуд норозилик намоёнликлари аҳоли орасида янги турдаги касалликларнинг кенг тарқалиши, ишсизлик даражасининг авж олиши, озиқ-овқат тақчиллиги ва нарх-навонинг ошиши каби иллатлар замирида янада авж олиш хавфи мавжуд. Буларнинг бари Ироқ, Яман, Ливия, Ливан ва Тунис каби давлатларда сиёсий беқарорликнинг авж олишига замин яратмоқда. Сиёсий ва ижтимоий характердаги беқарорлик ўз ортидан кенг миқёсли қочоқлар тўлқинини ҳамда бунинг ортида бошқа давлатларда ҳам норозилик кайфиятини юзага келтирмоқда. 2020-2021 йилларда қашшоқликнинг аянчли даражасига етганларнинг умумий сони 7 млн. кишини ташкил этган[14].

Маълумки, пандемия шароитида муҳожирлар нисбатан оғир вазиятни бошдан кечирган қатлам сирасига киради. Халқаро миқёсда муҳожирлар маҳаллий аҳоли сонига нисбатан устунлик касб этган ФКАДХКга аъзо давлатларда, ишсизлик даражасининг кескин ошиши, муҳожирларнинг яшаш тарзи ва пул ўтказмалари ҳажмига кескин таъсир кўрсатди.

**ФКАДХКга аъзо давлатлардаги ишсизлик кўрсаткичлари
(2019 йилнинг IV чораги / 2020 йилнинг IV чораги %ларда)**

Манба: расмий давлат органлари маълумотлари асосида ХВЖ ходимлари томонидан ўтказилган ҳисоб-китоблар¹.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, Яқин Шарқдаги миграция муаммосини тартибга солиш борасидаги араб давлатлари ҳамкорлиги икки ва кўп томонлама форматлар асосида йўлга қўйилганлигини кўришимиз мумкин. Буни давлатларнинг Форс Кўрфази Араб давлатлари ҳамкорлик кенгаши, Араб давлатлари лигаси, Ислом ҳамкорлик ташкилоти, Умумараб эркин савдо худуди, БМТ Фарбий Осиё бўйича иқтисодий ва ижтимоий комиссияси, Нефтни экспорт қилувчи араб давлатлари ташкилоти каби бирлашмалар доирасидаги ҳамкорлик алоқалари мисолида кўриш мумкин. Таҳлилларга кўра, ФКАДХКга аъзо давлатлардаги меҳнат муҳожирларининг умумий сони 28 млн.дан ортиқ кишини ташкил этади. Бу эса, мазкур бирлашмага аъзо давлатлар аҳолисининг қарийб ярмини ташкил этади. Шу билан бирга, ҳар бир давлат миқёсидаги муҳожирларнинг улуши сезиларли даражада фарқланади. Масалан, БАА ва Қатарда бу кўрсаткич халқаро миқёсдаги энг юқори даражага етган бўлиб, 90 фоизни ташкил этади.

Энергия ресурсларини экспорт қилиш ҳисобидан даромад олиш ҳамда хорижлик ишчи кучи ва мутахассислар ҳисобидан меҳнат бозоридаги тақчилликни қаноатлантириш имконининг мавжудлиги, маҳаллий аҳоли орасида меҳнатсеварлик иштиёқининг пасайиши меҳнат бозоридаги бегоналашуви билан боғлиқ мавжуд ҳолатни миллий фожиа сифатида баҳолаш мумкин. Бу эса, ўз навбатида аҳоли орасида кадрлар тайёрлаш сиёсатини юритиш ҳамда ёшларни миллий қадриятлар руҳида тарбиялаш заруратини келтириб чиқарди. Шу билан бир қаторда, ФКАДХКга аъзо давлатлар донор давлатлар учун муҳим даромад манбаи ҳисобланади. Зеро, меҳнат муҳожирлари ўз даромадларининг катта қисмини ўз ватанларига жўнатадилар. Бунда, иқтисодиётга қайтмайдиган пул массасининг чиқиб кетиш ҳажми жуда юқори бўлиб, минтақа давлатлари ЯИМнинг 4-12 фоизини ташкил этади. Европа давлатлари, хусусан, Франция ва Германия билан қиёслаганда, у ЯИМнинг 1 фоиздан ошмайди.

Сўнгги йилларда маҳаллий аҳоли ва муҳожирлар ўртасидаги муносабатлар миллатчилик кайфиятининг авж олиши, мигрантларга нисбатан меҳнат бозорини ўзлаштириш билан боғлиқ айбловларнинг қўйилиши, адолатсиз рақобат муҳити, муҳожирлар иштирокидаги жинойтчиликнинг авж олиши ва миграцияга оид сиёсатга нисбатан танқидий рухнинг шаклланганлиги кабилар замирида тобора кескинлашмоқда. Арабистон ярим ороли давлатларида, сўнгги

¹ Перспективы развития региональной экономики: Ближний Восток и Центральная Азия. // МВФ. 2021. – С. 26.

йилларда миграцион вазиятни тартибга солиш ва меҳнат шароитларини яхшилашга уринишлар, асосан, қонун ҳужжатларини қабул қилиш ва назорат органларини ташкил этиш йўли билан амалга оширилди. Аммо, ҳанузгача мазкур давлатлардаги вазиятни қониқарли деб бўлмайти.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (REFERENCES)

1. Глобальный договор о безопасной, упорядоченной и легальной миграции // Управление Верховного комиссара по правам человека ООН. // URL: <https://waps.ohchr.org/ru/migration/global-compact-safe-orderly-and-regular-migration-gcm>
2. Цели в области устойчивого развития ООН. // URL.: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/>
مملكة العربية السعودية على طريق التنمية¹
3. [Королевство Саудовская Аравия на пути прогресса]. – Эр-Рияд, 2002. – С. 23.
4. Мелкумян Е.С. Персидский залив: региональный баланс сил. // Мировая экономика и международные отношения, №9. – 2000. С. 85 – 91.
5. Экспатлар (инг. expatriate сўзидан олинган қисқартма (expat) ҳисобланиб, лотин тилидаги expatria “Ватандан ташқарида” маъносини англатади) - хорижий давлат ҳудудида фаолият юритувчи хорижлик ишчи ва хизматчилар.
6. Хавала – Яқин Шарқ, Осиё ва Африка давлатларига хос бўлган брокерлар ўртасидаги даъво ва мажбуриятларни ўзаро ҳисоб-китоб қилиш имконини берувчи норасмий ҳисоб-китоб тизимидир.
7. МИД РФ // Лига Арабских Государств // URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/2259/print>
8. Миграция и цели в области устойчивого развития: роль механизмов межгосударственных консультаций по вопросам миграции и региональных экономических организаций // Международная организация по миграции (МОМ) Шестое Глобальное совещание председателей и секретариатов региональных, межрегиональных и глобальных консультативных процессов по вопросам миграции. – СС. 14-20. // URL.: https://publications.iom.int/system/files/pdf/grcp_6_rus.pdf
9. Халқаро сессияда статистика соҳасида 2030 йилга мўлжалланган янги стратегик ёндашув ва бошқа муҳим масалалар муҳокама қилинди // URL.: <https://gov.uz/uz/news/view/24820>
10. Батыршин И. Экономическая интеграция в рамках Совета сотрудничества арабских государств Персидского залива // Ближний Восток и современность. – 2004. – № 24. – СС. 85-91.

11. Al-Atrash H. Yousef T. Intra-Arab Trade; Is It Too Late? // International Monetary Fund. – 2000. – P. 3 – 18.
12. World Bank Group President Jim Young Kim`s Opening Press Conference. 2016. Spring Meetings Washington. // URL.: <https://live.worldbank.org/2016-spring-meetings-opening-press-conference>
13. Перспективы развития региональной экономики: Ближний Восток и Центральная Азия. // МВФ. 2021. – С. 5. //URL.: <https://roscongress.org/materials/blizhniy-vostok-i-tsentralnaya-aziya-byulleten-perspektiv-razvitiya-regionalnoy-ekonomiki/>
14. Перспективы развития региональной экономики: Ближний Восток и Центральная Азия. // МВФ. 2021. – С. 5. //URL.: <https://roscongress.org/materials/blizhniy-vostok-i-tsentralnaya-aziya-byulleten-perspektiv-razvitiya-regionalnoy-ekonomiki>